

О.М. Горошкіна
М.І. Пентиліук
Л.О. Попова

Українська Мова

10

Рівень
стандарту

О. М. Горошкіна, М. І. Пентилюк, Л. О. Попова

Українська Мова

Підручник для 10 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням українською мовою

Рівень стандарту

За загальною редакцією доктора педагогічних наук,
професора М. І. Пентилюк

*Рекомендовано Міністерством освіти
і науки України*

Харків
Сиція
2010

ББК 81.2УКР—922
Г70

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист Міністерства освіти і науки України № 1/11—6576
від 19.07.2010 р.)*

Автори:

Горошкіна О. М. — доктор педагогічних наук, доцент кафедри української мови Луганського національного педуніверситету ім. Т. Шевченка;

Пентиліук М. І. — доктор педагогічних наук, професор кафедри українського мовознавства та основ журналістики Херсонського державного педуніверситету;

Попова Л. О. — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Луганського педуніверситету ім. Т. Шевченка

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

— вправа інформативної дії	— робота з комп'ютером
— вправа підвищеної складності	— міжпредметні зв'язки
— вправа на переклад	— робота з текстом
— робота з ілюстрацією	* — слово в тлумачному словнику

© О. М. Горошкіна, М. І. Пентиліук,
Л. О. Попова, 2010
© «Сиція», 2010

ISBN 978-966-2542-00-4

Дорогі десятикласники!

Перед вами підручник, який сприятиме опануванню української мови — мови Івана Котляревського й Тараса Шевченка, Івана Франка й Лесі Українки, Володимира Сосюри й Олеся Гончара, Василя Симоненка й Ліни Костенко та багатьох інших майстрів слова, мови ваших батьків і вашої мови.

Запрошуємо вас до співпраці! Пропонуємо разом міркувати, аналізувати, робити висновки. Саме на це спрямовані рубрики у вправах: *«Правописний практикум»*, *«Комунікативний практикум»*, *«Кроки до успішного спілкування»*, *«Це варто знати»*, *«Складаймо професійне портфоліо»*, *«Допоможіть знайти помилку!»*, *«Антисуржик»* та інші. До кожної теми дібрано епіграфи. Звертайте на них особливу увагу, аналізуйте їхній зміст. Виконуючи завдання до вправ, спирайтеся на поради в рубриках: *«Поміркуйте»*, *«Пригадайте»*, *«Зверніть увагу!»*, *«Зробіть висновок»*.

Підручник допоможе вам удосконалити мовлення, глибше пізнати правила спілкування, відчутти себе освіченою, впевненою людиною, здатною за допомогою мови якнайкраще виявити свої здібності в будь-яких життєвих ситуаціях. Ви будете працювати під керівництвом учителя, самотійно, у парах і групах. Сподіваємося, вас зацікавлять рубрики *«Видатні українці»*, *«Мандруємо світом»*, *«Читайте українською!»*, стануть корисними ігри й творчі завдання.

Ознайомлюючись із виданнями, вказаними в рубриці *«Бібліографічне бюро»*, ви вироблятимете навички роботи з довідковою літературою, навчитесь добирати необхідний матеріал з різних галузей знань.

«Додаток» містить узагальнювальні схеми й таблиці, що дають змогу повторити матеріал, вивчений в основній школі. Слова, позначені зірочкою, тлумачаться у словнику. У рубриках *«Перевірмо себе»*, *«Аналізуймо тексти самотійно»* подано завдання, за якими ви зможете підготуватися до тематичної атестації, до екзамену.

Тож до праці! Успіхів вам в опануванні української мови!

Автори

ВСТУП

§ 1. Функції мови і мовлення. Роль мови у формуванні її самовираженні особистості

Мовне середовище... формує людину,
яка через Слово стверджується.

П. Мовчан

! 1. I. Прочитайте тези з книги «Мова і нація» Василя Іванишина, ▼ Ярослава Радевича-Винницького. Використовуючи подані тези, розкажіть про функції мови.

Завдяки експресивній функції мова дає можливість розкрити неповторний світ людського інтелекту, волі та емоцій.

Мова є засобом спілкування. Спілкуватися за допомогою якоїсь мови можуть лише носії цієї мови. Тільки для них вона є засобом ідентифікації*, ототожнення в межах певної спільноти.

Мова є засобом пізнання світу. Досвід суспільства закодовано й зафіксовано в мові, її словнику, граматиці, у текстах.

Мова є знаряддям і водночас матеріалом створення культурних цінностей. Фольклор, художня література, театр, пісня — усе це дає підстави стверджувати, що мова — основа культури, її храм.

Мова — носій культури. Культура кожного народу зафіксована в його мові.

? II. Дайте відповіді на запитання за текстом.

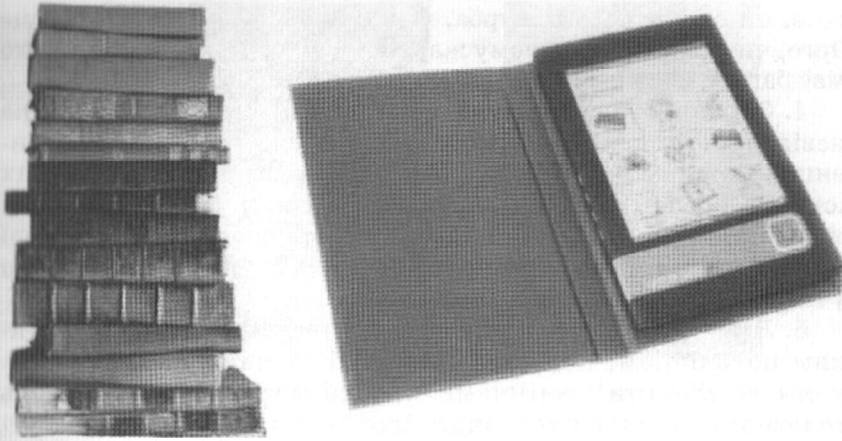
1. Як ви вважаєте, чи може суспільство існувати й розвиватися без мови? Чому?
2. Що спільного для всіх функцій мови?
3. Чи можна серед функцій мови виділити основну? Обґрунтуйте свою відповідь.

■ 4. Як ви розумієте вислів: *Мова є знаряддям і водночас матеріалом створення культурних цінностей*? Скористайтеся фотоілюстраціями на с. 5.

Це варто знати

2. I. Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення. Доведіть свою думку. З якою метою і де може бути опублікований цей текст?

Мова і мовлення — це дві форми існування суспільного явища, які співвідносяться між собою як загальне (мова) і конкретне (мовлення), мають спільні й відмінні ознаки.

Від давнини до сучасності...

Мова — це характерний для людського суспільства специфічний* вид знакової діяльності, а мовлення — об'єктивний вияв мови. Мовлення — це процес життєдіяльності мовних одиниць у формі діалогічного й монологічного висловлювань заради ефективного спілкування. Мова і мовлення тісно між собою пов'язані й передбачають існування одне одного: мова необхідна для того, щоб мовлення було зрозумілим і тим самим було ефективним, а мовлення у свою чергу необхідне для того, щоб усталилася мова (За І. Коваликом).

II. Поміркуйте. Чи можна вважати функції мови функціями мовлення? Обґрунтуйте свою відповідь.

III. Порівняйте викладену в тексті інформацію про мову й мовлення з уже відомою вам. Узагальніть інформацію про мову й мовлення, їхні функції.

IV. Як ви розумієте поняття *ефективне спілкування*?

3. Використовуючи подані твердження, обґрунтуйте основні функції мови: 1) комунікативна; 2) мислетворча; 3) пізнавальна; 4) культуросна; 5) експресивна; 6) естетична.

1. Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. У мові наша стара й нова культура, ознака національного визнання...

І поки живе мова — житиме й народ як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом... (І. Огієнко).

2. Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова (М. Рильський).

3. Для висловлення будь-якої емоції, будь-якого чуття південнорус має багату рідну мову свою. Чи закипить у ньому

гнів, чи охопить його журба, чи ніжність розм'якшить серце його, чи буде він у веселому жартівливому гуморі — для всього має багату мову свою... (А. Метлинський).

4. З раннього дитинства і до глибокої старості людина невіддільно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя, що вивіщує людину над світом, робить її нездоланною в пошуках істини. Розпочинається залучення дитини до краси рідної мови з милих бабусиних казок і материнської колискової пісні. Кожен день дає нам урок пізнання. І завжди і скрізь наш учитель — мова (І. Вихованець).

5. Люди спілкуються між собою, передають знання наступним поколінням, користуючись спеціальними мовними знаками — словами, реченнями. ...Щоб мова виконувала роль головного засобу спілкування, щоб нею передавалися набуті людьми знання, її знаки повинні бути постійними, усталеними, всім зрозумілими (В. Русанівський).

6. Мова фольклору — це не тільки надійний матеріал для пізнання життя, історії народу, а й цінне джерело для дослідження мистецтва слова, поезії мови, тому що народнопоетичні твори засвідчують чутливість народу до влучного, добірного, «виборного», як співається в народній пісні, слова, до його внутрішньої форми, образно-символічного змісту, до тонких, стилістичних нюансів, які виникають при зіставленні фонетичних варіантів, словотвірних форм, лексичних і граматичних синонімів (С. Єрмоленко).

4. І. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. Випишіть ключові слова з тексту, обґрунтуйте їх роль у розкритті змісту. Сформулюйте 2—3 запитання для однокласників за змістом прочитаного.

Кожній особистості притаманна внутрішня потреба розвитку, що реалізується не тільки нею самою, а й контактами та взаємодією з іншими особистостями, і лише в такий спосіб виходить на соціальну взаємодію з суспільством, народом, державою.

Безсумнівно, що аксіоматичною* є теза про мову як основний засіб самоусвідомлення, самотворення і самовираження та самореалізації особистості.

Мова є одночасно явищем індивідуальним і соціальним, обслуговує кожну окрему людину і все суспільство. Вона спрямована як у внутрішній світ людини, її психіку, так і в зовнішній світ природи і людських взаємин. На ґрунті мови й конкретно-чуттєвого досвіду людина зростає як особистість. Той, хто прагне досягти успіху в житті, «створити себе», неодмінно має використати для цього можливості мови, її культурний потенціал*.

Співачка Руслана

Поет Микола Луків

Мова — скарбниця знань, доступ до якої вільний для кожного. І кожний може скористатися інтелектуальною власністю нації для задоволення своїх потреб у будь-якій ситуації мовно-го спілкування, коли він виступає в різних соціальних ролях: учень, студент, фахівець, учений...

Особистість молодого людини формується переважно на мові, на її лексико-понятійному арсеналі та її засобами розкривається як освічена виразна індивідуальність. Великий український учений Олександр Опанасович Потебня писав: «Мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства» (За Л. Мацько).

II. Доберіть синоніми до слів *арсенал*, *аксіома*.

Комунікативний практикум

III. Під час дискусії в класі висловіть власні погляди на твердження О. Потебні. Скористайтеся фотоілюстраціями.

IV. Ознайомтеся на сайтах Інтернету www.ukrop.com, great-ukrainians.com.ua з інформацією про видатного українського вченого Олександра Опанасовича Потебню і підготуйте стисле повідомлення про нього.

Комунікативний практикум

5. I. Прочитайте епіграф до теми (с. 4). Як, на вашу думку, виявляється характер особи через її мовлення?

II. Прочитайте висловлювання про роль мови у формуванні й самовираженні особистості. Визначте тему й основну думку кожного з них. Випишіть основну інформацію з кожного тексту.

1. Скалічена мова отупляє, оглуляє людину, зводить її мислення до примітиву. Бо мова — це лад мислення, це віконця, крізь які людина бачить світ. Що ж вона побачить, коли

Дорогі десятикласники! 3

ВСТУП

§ 1. Функції мови і мовлення. Роль мови у формуванні й самовираженні особистості 4

**ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ
ВІДОМОСТЕЙ З ОРФОЕПІЇ, ФОНЕТИКИ, ЛЕКСИКОЛОГІЇ,
ФРАЗЕОЛОГІЇ, БУДОВИ СЛОВА, СЛОВОТВОРУ,
МОРФОЛОГІЇ, СТИЛІСТИКИ**

§ 2. Рівні мовної системи. Функціонування в тексті основних одиниць мови 29

§ 3. Основні норми української мови та їх дотримання 44

§ 4. Складні випадки правопису ненаголошених голосних, м'якого знака, апострофа 59

§ 5. Морфологічна будова слова. Основні орфограми в коренях, префіксах та суфіксах. Стилiстичні особливості значущих частин слова 67

§ 6. Творення слів. Стилiстичні засоби словотвору. Абревіатури в науковому стилі. 75

§ 7. Лексикологія. Зміни в лексичній системі української мови. Професійна лексика. Терміни. Власне українська лексика. Синонімічне багатство мови. Складні випадки слововживання 88

§ 8. Роль фразеологізмів у професійному мовленні. Стилiстичні засоби лексикології та фразеології 103

§ 9. Словники й довідкова література. Електронні словники. Роль Інтернету в мовній і мовленнєвій освіті 113

§ 10. Частини мови та їхні стилістичні особливості 131

§ 11. Рід відмінюваних і невідмінюваних іменників, їхні стилістичні особливості. Особливості вживання назв за професією, посадою, званням 140

§ 12. Варіанти відмінкових форм. Кличний відмінок 156

ОРФОГРАФІЧНО-ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПРАКТИКУМ

§ 13. Удосконалення правописної грамотності: правильне використання відомих орфограм і пунктограм в писемному мовленні під час відтворення і створення висловлювань 173

- § 14. Складні випадки правопису різних частин мови:
написання імен по батькові, прізвищ 190
- § 15. Повторення наприкінці року 214

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Культура мовлення і спілкування	13
Мовленнєва діяльність та її види	22
Виступ публіцистичного характеру під час бесіди, дискусії, полеміки	37
План усного виступу на суспільно-політичну тему	41
Вимоги до культури мовлення	51
Переклад текстів різних стилів, типів, жанрів	65
Усний переказ із творчим завданням	73
Розгорнуте повідомлення в науковому, публіцистичному стилях за попередньо складеними планом, тезами, конспектом	84
Усний переказ прочитаного тексту на професійну тему	98
Реферат	110
Складання і розігрування діалогів до запропонованих ситуацій у дистантному й контактному спілкуванні.	
Моделювання телефонної розмови	124
Доручення	138
Письмовий переказ із творчим завданням	147
Вітальний адрес. Вітальна промова	150
Особливості національного мовленнєвого етикету. Етичні норми мовленнєвої культури. Етика професійного спілкування	162
Офіційний лист	169
Синхронний переклад сприйманих слухом текстів професійної тематики	182
Бібліографія. Анотація	185
Тематичні виписки, тези, конспект прочитаної науково- популярної статті (за профілем)	198
Нарис про людину — видатного представника певної професії (за профілем)	208

ДОДАТОК

Перевірмо себе	218
Аналізуймо тексти самостійно	232
Повторюймо орфографію	237
Тлумачний словник	244

Навчальне видання

*ГОРОШКІНА Олена Миколаївна
ПЕНТИЛЮК Марія Іванівна
ПОПОВА Людмила Олександрівна*

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 10 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням українською мовою

Рівень стандарту

За загальною редакцією доктора педагогічних наук,
професора **М. І. Пентилюк**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор *О. С. Криворучко.*

Художній редактор і дизайнер обкладинки *М. Ю. Крюченко.*

Технічний редактор *Ц. Б. Федосіхіна.*

Комп'ютерна верстка *Л. Г. Шимкевич, А. В. Якимця.*

Коректор *Р. І. Борисенко*

Формат 60×90/16. Ум. друк. арк. 16. Обл.-вид. арк. 14,82.

Тираж 5000. Зам. № 254.

Видавництво «Сиция», 61017,
м. Харків, вул. Кокчетавська, 20
Свідоцтво ДК 3363 від 30.12.2008 р.

Віддруковано у ВАТ «Видавництво «Поділля»
корпоративне підприємство ДАК «Укрвидавполіграфія»
29017, м. Хмельницький, пр. Миру, 59.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК №2036 від 16.12.2004 р.

Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи
№ 05.03.02-04/14678 від 10.03.2010 р.

Горошкіна, О. М.

Г70 Українська мова : підруч. для 10 кл. загальноосвіт.
навч. закл. з навчанням укр. мовою : рівень стандарту /
О. М. Горошкіна, М. І. Пентилюк, Л. О. Попова. ; за заг.
ред. М. І. Пентилюк. — Харків: «Сиция», 2010. — 256 с.
ISBN 978-966-2542-00-4

ББК 81.2УКР—922